

Rozdělené osudy

Jenny Poláková

Dějiny a politika měly v literatuře od počátku pevné místo. Když například v 18. století vznikala literatura pro děti mládež, byla jejím úkolem zábava, poučení a v neposlední řadě politická výchova mladého člověka.

V každém literárním díle jsou obsaženy informace, které ovlivňují sociální a politické chápání, protože vždy jistým způsobem zobrazuje soužití lidí, ve kterém se odrážejí vzory chování a politické názory.

Největší ne tak dávnou tragédií, která zasáhla celý svět, byly druhá světová válka. Od jejího ukončení vyšla řada knih, které se zabývají tématem politických změn po první světové válce, útěku a odsunu jako důsledku druhé světové války. S rostoucím historickým odstupem se mění také obraz dítěte, které bylo postiženo touto skutečností, i zpracování látky.

Navštívili nás vzácní hosté: paní Ilse Tielsch(ová), paní Annelies Schwarz(ová) a pan Gerold Tietz. Všichni tři se narodili zde, paní Tielsch(ová) v Hustopečích u Brna, paní Schwarz(ová) nedaleko Trutnova pan Tietz v Horce v kaji Jaroslava Haška. Všichni tři autoři tematizují politickou a společenskou situaci na území Čech nebo Moravy, popř. Čech i Moravy, ve svých románech, o době před, během a po válce.

Ilse Tielsch(ová) napsala fascinující trilogii o životě německých rodin: Pyramida předků (Die Ahnenpyramide), Hledání domova (Heimatsuchen), Ovoce slz (Die Früchte der Tränen). První kapitola v Die Ahnenpyramide začíná větou: „Nevíme, odkud přišli a kdy se dostali do země, co přinesli s sebou, jaké nástroje, přístroje a oblečení a snad i setbu, zvířata. Pravděpodobně naložili všechno, co měli, na vůz, na jednoduché selské vozy s dřevěnými koly pobitými železnými obručemi, asi tyto vozy byly taženy koňmi, snad byly přetaženy látkou, kterou napnuli na železné oblouky, aby vytvořila střechu, primitivní ochranu proti dešti a nočnímu chladu...“

Jejich potomci v lepším případě opouštěli v roce 1945 podobným způsobem Čechy a Moravu, v horším případě byli naloženi do vagónů, v mnoha případech ztratili svůj život rukou tzv. spravedlivých. Autorka se vrací k životu na Moravě i v dalších románech, např. Rozbíjení obrázků (Die Zerstörung der Bilder) a povídkách, např. Vzpomínka na dědečka (Erinnerung an den Großvater) i v básních.

Pro děti vypráví Ilse Tielsch(ová) v knize Das letzte Jahr (Poslední rok) o době dvacátých let a třicátých let 20. století. Asi desetiletá dívenka z německy mluvící rodiny vypráví ze své perspektivy o svých radostech a starostech, mezitím ale představuje postavy a

postavičky jednoho malého města na Moravě. Jejich prostřednictvím se před čtenářem rozvine obraz politických a společenských změn.

Zhruba od desáté kapitoly se stupňuje napětí, vypravěčka vtahuje čtenáře do děje prezentováním svých názorů, názorů svých příbuzných, svých přítelkyň a přátel, svých spolužaček a spolužáků. Čtenář může sledovat proměnu charakterů a postojů německých i českých obyvatel, jejich reakci na měnící se politickou situaci. Mnozí se přidávají na stranu „zla“. I ona sama pocítí nakonec protiněmecký postoj na příkladu Marschenčina synovce Jara (17. kapitola). Kruh se uzavírá poslední, 23. kapitolou, v níž se přibližují některé osudy vedlejších postav, na konci se znovu připomíná přírodní úkaz, který má přinést neštěstí.

Hlavní postava je spisovatelka sama. Fotografie dívky – vypravěčky na obalu knihy je fotografie Ilse Tielsch(ové). Dětskou postavu pro zprostředkování postojů dospělých i prezentování společenské a politické situace použila autorka již v prvním románu (*Die Ahnenpyramide, Pyramida předků*, 1980) své trilogie o životě německých rodin na území Čech a Moravy. Tehdy to bylo děvčátko Anni.

V knize lze rozeznat dvě roviny. První: nevinné a hravé dětství hlavní postavy, obvyklé dětské/dívčí sny i starosti, realistický obraz života v malém městě, obraz výchovy dětí. Druhá: horšící se politická a společenská situace, fakta. Díky první rovině získává mladý čtenář např. představu o tom, jak děti tehdy trávily volný čas. Druhá rovina přináší zjednodušeným a přístupným způsobem prezentovaná fakta o konci dvacátých let, počátku třicátých let, zvláště pak o roce 1938 – „posledním roku“ klidu a míru: vznik Československé republiky, otevírání českých škol, postavení českých a německých, později též židovských, žáků, nauka o rasách a její důsledky, postoj vůči postiženým, založení Henleinovy strany, činnost a postoje sociálních demokratů, soutěžení mezi českými a německými sportovními svazy, útěk židovských obyvatel, vznik Protektorátu Čechy a Morava.

Dílo **Annelies Schwarz(ové)** je ovlivněno zážitky z následků války. Debutovala autobiografickým románem *Wir werden uns wiederfinden* (1981, *Opět se setkáme, Červenobílé křemínky: příběh Liese 1944 – 1950*, č. 2003), který je obrazem osobní zkušenosti se ztrátou identity.

Popisuje cestu sedmileté Lisy a její rodiny do Německa od léta 1945, do cizí země, ve které neměli žádné příbuzné ani přátele. Povídka *Annelies Schwarz(ové) Wir werden uns wiederfinden* (*Zase se setkáme*) líčí ve dvou dílech cestu z Čech do ruské zóny v Německu, poté do americké zóny, tedy dobu mezi lety 1944 a 1950. Z toho první díl *Zase se setkáme* se týká let 1944 a 1945, díl druhý začíná událostí na podzim roku 1945. Kniha je doplněna

mapkami střední Evropy z let 1914, 1918, 1938 a 1945. Předmluva uvádí čtenáře do politické a společenské situace v územích, o kterých se v knize hovoří.

Kniha začíná vyprávěním o životě děvčátka Liese ve vesnici nedaleko Trutnova ke konci války, pokračuje vyprávěním o uprchlících ze Slezska, příchodem ruských vojsk, odchodem Liesiny rodiny z domova, ze vsi, ze země, o cestě do Durynska a nakonec do Hannoveru. Druhý díl je líčením o sžívání se dětí s místními dětmi, o škole, o snech a představách Liese, o bídě a nouzi doby po válce, o vývoji situace v ruské zóně. Hlad dohání děti k tajným výpravám do zahrad domorodců. Matka je zde postava, která vštěpuje dětem morální zásady. Otec rodiny si najde práci v Hannoveru a rodina se na poslední chvíli stěhuje za ním, "než padne železná opona".

Autorka nechává promluvit osoby s různými názory na odsun, útěk, vyhnání, prostřednictvím postav, např. babičky, zprostředkovává čtenáři fakta o historických událostech a situaci před i po druhé světové válce na základě prostudované odborné literatury, která je uvedena v závěru knihy. Všechno směřuje k závěrečným kapitolám. Předposlední má název "Začátek podzimu 1949. Nezapomenout na válku a její nelidskost", poslední pak "Podzim 1949. Dobrá zkušenost: Mezi padesáti lidmi je jistě jeden člověk, který ti porozumí."

Volným pokračováním je román *Die Grenze – ich habe sie gespürt* (1984, Hranice – já jsem ji pocítila) o nutnosti sžít se s neznámým prostředím. Pocit cizince v cizí zemi líčí též na příkladu turecké dívky v německé škole, zvláště pak kulturní konflikt v románě *Hamide spielt Hamide* (1986, Hamide hraje Hamide). Dívka prožívá izolaci ze strany německých spolužáků i tureckých chlapců. Učitelka studuje s dětmi divadelní představení, jehož obsahem jsou první kroky turecké rodiny v Německu. Hamide zde hraje Hamide. Interkulturní zkušenost je tématem románu pro mládež *Klippenmond* (1995, Měsíc z útesu), ve kterém se na pozadí třídního výletu do Anglie vyvíjí proces sebepoznání.

Gerold Tietz – historik, hovoří sice o svých předcích a cestě do „nové vlasti“, ale vlastně o Čechách a Němcích v Čechách, na Moravě i jejich osudových cestách po světě.

V roce 1997 vyšel *Böhmische Fuge* (Česká fuga).

„Proč tato kniha? Zdá se mi, že je na čase, osvětlit ztemnělé česko-německé vztahy. Na obou stranách prostě existovalo velké množství potlačených představ, falešných idyl, lží a zastírání.“ (z dopisu Gerolda Tietze)

Hlavní dějovou linii tvoří osud Anny, rozené Zbořilové, která nese mnohé biografické rysy matky autora. Vzdělání se Anně dostalo v klášteře v Chebu. V roce 1938 se provdala za

Johanna. Manžel musel brzy po svatbě narukovat, od té doby pouze jednou navštívil statek v Horce, který v jeho nepřítomnosti vedl jeho otec Gustav. Anna dostávala pravidelně dopisy ze Žitomiru, později o něm neměla zpráv. S koncem druhé světové války opouští Anna s batohem na zádech, se dvěma dětmi a řádovou sestrou Rosou tzv. „dobrovolně“ statek. Její strastiplná cesta vede přes Drážďany do místa jménem Simmelreith, kde dostane první skromnou možnost pobytu v domě pana Pohldinga, dále do Altenmarktu, Württembergu, Wurmlingenu až do Tuttlingenu.

Životní příběh Anny se v románě Gerolda Tietze podobá výše jmenovaným románům, které jsou psány především z perspektivy osob, jež byly těmito událostmi bezprostředně postiženy. Opakují se motivy ztráty identity, duchovních a lidských hodnot, ztráty vlasti a životního a kulturního prostředí i snaha o vyrovnání se s minulostí.

Děj v době, kdy Anna žila v Čechách, se odehrává především v okruhu kolem Dubé - Ústí nad Labem, Litoměřice, Mladá Boleslav, Česká Lípa, Nový Bor. Místní názvy jsou v tomto románě důležité, s místy jsou analogicky spojena jména dalších postav románu. Jména míst děje jsou důležitá rovněž jako doklad protikladnosti událostí a postav. Další část života Anny probíhá v Bavorském lese.

Na straně 7 autor píše: „Švejku, nezradil jsem tě, nedovolil jsem, aby mne odnaučili ten reflex, obracet sebe i všechno, i když dnes už neobracím chleba s máslem a s medem.“ Z této věty je zřejmý způsob představování dějů a postav. Všechno má dvě stránky. Všechno je třeba posuzovat z různých pohledů. Vyprávění o osudu Anny předchází představení souvislostí, které jsou autorem předkládány na základě pečlivého studia okolností společenských i historických. Spisovatel vychází, jak sám říká, z rodinných příběhů, které slýchal, z poznámek jeho matky i z rešerší k jednotlivým tématům.

Anna, narozená v české rodině, se přivdala na německý statek, na kterém nebyla vítaná, ale jako Johannova manželka plnila své úkoly tak, jak se od ní očekávalo. Byla vždycky vzorná a stejně vzorně se přizpůsobila zvyklostem na statku i požadavkům doby. Za to zaplatila tím, že musela odejít z vlasti a prožívat těžké začátky v Bavorsku. A po válce odebírá *Sudetendeutsche Zeitung* a účastní se setkání rodáků, přestože na nich potkává i takové lidi, jejichž minulost ani současné vystupování nejsou právě obdivuhodné (např. paní Moorlechner nebo paní Hintermaier).

Paradoxy života se ukazují např. na postavě Annina manžela: Johann byl brzy po svatbě odvelen do Francie, poté do Ruska, nakonec pobýval jako příslušník SS v Žitomiru. Jeho nadšené dopisy Anně byly nepravdivé, při své návštěvě v Horce naznačuje, jak ve skutečnosti vypadá Ukrajina pod německou správou. Bedny, které poslal ze Žitomiru do Simmelreithu,

svědčí o jeho nekalé činnosti. Ale vlněná deka ze Žitomiru zahřeje Anniny děti po příchodu do Pohlova domu.

Podobně i Johannův přítel Paul.

Plné protikladů a zvratů jsou i další životy, osudy, činy a jména: Johannův otec, dědeček Gustav, polský student Karel, František Štech, Fritz Löhner-Beda, Lída Baarová, Karl Postl, pilot Luftwaffe, lékař z Terezína, Lydia z Ruska, Ukrajinci na statku, Jürgen Stroop, Bertha von Suttner, K.H.Mácha, Bedřich Smetana, Josef Ressel, Gregor Mendel, strýc Wenzel, Annin otec, pan Pohlding, učitel Richard, jeho kolega, estonský zahradník a mnoho dalších. I věci skrývají symboly: Anna z české rodiny se vdává ve staroněmeckém kroji, její manžel má uniformu SS a boty od Bati. Kamna, u kterých se hřeje Anna a děti v Simmelreithu jsou vyrobená ze zbraní bundeswehru. Na vzorovém katolickém statku se v sošce svatého skrývá Martin Luther. I Říp i Sudety mohou být - podle úhlu pohledu - jednou starým slovanským a jednou starým germánským územím.

Protikladnost světa nekončí ani v době po válce: Annin syn Gernot se za svých studií v Paříži prezentuje na přání paní bytné raději jako Čech než jako Němec. Zatímco se lidé v Paříži baví, ve Vietnamu je válka. Znovu někdo probouzí myšlenky fašismu. Málem vypukne třetí světová válka. Znovu zloba překračuje hranice, hranice zemí i hranice rozumu. Ta největší hranice vede našimi hlavami.

V roce 2005 vyšel román Gerolda Tietze *Grosse Zeiten. Kleines Glück* (Lindemanns Bibliothek). Je volným pokračováním románu *Böhmische Fuge* (1997, Česká fuga, česky 2005).

Vypravěč Gernot seznamuje čtenáře s životem své známé, Rity Puhl(ové), v Praze od doby, kdy se Hitler chopil moci, v době před vypuknutím druhé světové války, následující obsazení Prahy/Československa německými vojsky a důsledky této události. Rita pochází z německé rodiny, její otec je chemik a má význačné postavení, proto se Rita pohybuje ve „vysoké společnosti“. Načas odjíždí na venkov, poté se vrací do Prahy. Její přítel Leo pochází ze smíšené rodiny, otec je ředitelem České zemské banky, matka je Češka. Leo je svým přesvědčením kosmopolita, nechce se přihlásit k Němcům, je poslán do koncentračního tábora v Sachsenhausenu, po propuštění se skrývá a po rozchodu s Ritou odchází z Prahy.

Vztah mezi Ritou a Leem tvoří rámec vyprávění, uvnitř kterého se odvíjejí mnohé osudy Čechů i Němců. S Ritou poznává čtenář vývoj politické i společenské situace v Čechách, vývoj charakterů postav a vztahů mezi postavami v souvislosti se situací. Názory obou mladých lidí na měnící se politickou situaci jsou prezentovány v dialogích, které se postupně vyostřují.

Jako předchozí dvě knihy, *Böhmische Fuge* (Česká fuga) a *Große Zeiten. Kleines Glück* (Velká doba. Malé štěstí), vede i román *Böhmisches Richtfest* (Česká zdvižná) od Gerolda Tietze čtenáře do Čech, do míst, kde se autor narodil, do Horky a jejího okolí.

Hlavní postava, Gernot, je ještě nenarozené dítě, poté dítě, které je smýkáno politickými změnami v Evropě ze známého prostředí do neznámého, ba dokonce od jedné názorové strany ke druhé. Udiveně i pobaveně sleduje chování příbuzných i cizích lidí a změny v jejich chování a jednání. Děj začíná v době druhé světové války – ca 1941 – a sahá až do doby „Pražského jara“. S rokem 1968 souvisí název knihy: *Česká zdvižná*. Také ovšem fotografie probouzející se jarní české krajiny s tajícím ledem, přičemž slunce krajinu ještě (nebo již?) neosvětluje. První kapitola prozrazuje způsob vyprávění. Podobně jako v předchozích románech tesá autor obraz jako sochař své dílo, jako Auguste Rodin vytváří hru světla a stínu. Chaos, nic než chaos způsobují politici svými nesmyslnými i hrůznými rozhodnutími ve světě i v člověku. Především matka Anna a teta Rosa vyprávějí Gernotovi příběhy, ten rád naslouchá a vytahuje z klubíčka informací, dějin, významných událostí i událostí zdánlivě bezvýznamných jednotlivé nitě. Vyvrcholením je poslední kapitola Annino nanebevzetí. Ztvárnění matčina umírání je pro autora možností přenést nikdy nekončící chaos světa a neustálý mocenský boj jednoho proti druhým do reálných i nereálných souvislostí (král Beneš, Giacomo Casanova, Švejk), především do vztahů Čechů a Němců.

Jaké poselství nesou všechny jmenované knihy? Je to přátelství, dále pak hodnoty jako čest, pravda, odvaha, věrnost, úcta k člověku. U všech tří spisovatelů je cítit (Ilse Tielsch(ové) a Gerolda Tietze díky humoru), jak nerozumně, nevypočitatelně a nečekaně se lidé chovají ve vypjatých situacích, jak nesmyslné a hlavně nebezpečné je rozsévat násilí, zlo a nenávist.

Lidská touha po míru je prastará. „I překují své meče na radlice,/ svá kopí na vinařské nože./
Pronárod nepozdvihne meč proti pronárodu,/ nebudou se již cvičit v boji.“ (Micheáš 4, 2-4)